

УДК 316.77

Халанський В'ячеслав Володимирович,*аспірант Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, м.Київ*

ПРОБЛЕМИ ДІАЛОГІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ ЯК ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається проблема діалогізації спілкування з позиції діалогічного підходу. Діалогічна взаємодія розглядається нами як спосіб спілкування, спрямований на розвиток і розуміння того, що партнери спілкування думають, відчувають і роблять. Психологічна готовність до такого способу спілкування вивчається нами в контексті її особистісного аспекту. Особистісний аспект психологічної готовності розуміється нами як певна характеристика ціннісно-сміслової системи.

Ключові слова: діалог, діалогізація спілкування, взаємодія, психологічна готовність, комунікація, смислове утворення.

Халанский В. В. Проблемы диалогизации общения как духовно-психологическое измерение личности

В статье рассматривается проблема диалогизации общения с позиции диалогического подхода. Диалогическое взаимодействие рассматривается нами как способ общения, направленный на развитие и понимание того, что партнеры общения думают, чувствуют и делают. Психологическая готовность к такому способу общения изучается нами в контексте ее личностного аспекта. Личностный аспект психологической готовности понимается нами как определенная характеристика ценностно-смысловой системы.

Ключевые слова: диалог, диалогизация общения, взаимодействие, психологическая готовность, коммуникация, смысловое образование.

Halanskyi V.V. Problems of «Dialogization» Communication as Spiritual and Psychological Dimension of Personality

This article addresses the problem of «dialogization» of communication process from the position of a dialogical approach. A dialogical interaction is considered as a means of communication aimed at the developing and understanding of what the communication partners think, feel and do. Psychological willingness to communicate in this way is studied in the context of its personalistic aspect. This personalistic aspect of the aforementioned psychological willingness is understood as a characteristic of the value-semantic system.

Key words: dialogue, dialogization of communication, interaction, psychological readiness, communication, semantic formation.

Актуальність теми. В умовах постійної трансформації суспільства, соціальних та економічних умов, що швидко змінюються, професійна діяльність фахівців професій, спрямованих на допомогу, значно ускладнюється. Це висуває підвищені вимоги до її реалізації, що актуалізує психологічні ресурси особистості. Діалогічний спосіб спілкування, що реалізується всією системою стосунків людини, є ресурсним для професійних вмінь фахівців професій, спрямованих на допомогу, а також сприяє розвитку їхнього особистісного зростання.

Проблема діалогізації спілкування не нова і займає значуще місце в сучасних психологічних дослідженнях. Ця проблема вивчалася в психології у зв'язку з оптимальною організацією розвитку життєдіяльності особистості на основі її системи ставлень до дійсності, взаємодії з нею, а також практичною необхідністю у розвитку психологічних практик (В.М. Мясичев, Г.А. Ковальов, Л.А. Радзиховський, А.У. Хараш, Т.О. Флоренська, А.А. Пузирей, Ф.Е. Василюк, А.Б. Орлов, Е.Е. Соколова, Н.С. Бурлакова).

У рамках діалогічного підходу інтерсуб'єктні тенденції розвитку сучасної психології переносять акцент з вивчення окремої особистості на процес відносин між людьми, з меж одного «я» на простір «між» (А.У. Хараш, А.В. Копйов, О.Б. Старовойтенко, Т.П. Топольська, Т.О. Флоренська та ін.). Теоретичні уявлення про відносини «Я – Ти» і «Я – Світ» розкривають не просто «двосторонній» або «односторонній» характер міжособистісної взаємодії, а містять екзистенціальний зміст буття-розвитку особистості за допомогою «Зустрічі» з «Іншими» життєвими світами інших людей (Т.М. Титаренко, Г.А. Балл, В.А. Татенко та ін.).

Спілкування є процесом набування особистістю досвіду при контакті зі світом та використання індивідуального відображення цього досвіду для регуляції життєдіяльності системи «Людина – Світ» (Б.Ф. Ломов, В.І. Кабрін, В.Е. Клочко, Т.М. Титаренко та ін.). Ми можемо говорити про діалог як спосіб спілкування, в якому реалізується вся система відношень людини (В.М. Мясичев), що здійснюється при взаємодії з іншою особистістю. При цьому критерієм здійснення діалогу в комунікативному

процесі є обмін смисловими утвореннями між двома і більше повноцінними точками зору. Умовою здійснення «діалогічного спілкування» є особистісна готовність людини до такого способу взаємодії (Б.С. Братусь, О.Б. Старовойтенко, Т.М. Титаренко, О.Ю. Осадко та ін.).

Т.О. Флоренська в рамках консультативної психології вивчає ресурси діалогічного способу спілкування для розвитку духовного потенціалу особистісної взаємодії. Низкою авторів вивчається проблема розвитку діалогічної інтенції консультанта як способу відносин у психотерапії та психологічному консультуванні (А.Ф. Копйов, А.Б. Орлов, Т.С. Яценко, І.М. Сергієнко, Н.Л. Карпова, І.В. Янченко, А.Ф. Бондаренко, Ф.Е. Василюк, О.Б. Старовойтенко, Т.А. Топольська та ін.). Також проводилися численні дослідження ролі діалогічної взаємодії у формуванні смисложиттєвих орієнтацій особистості та системи ставлень людини до діяльності (Г.В. Дьяконов, Л.О. Беллак, Б.С. Братусь, В.В. Рижов) [1; 2; 3; 4].

Однак, незважаючи на те, що діалогічне спілкування всебічно досліджується, все ж існує не так багато робіт, в яких розглядаються особливості ціннісно-смислової системи особистості як аспекту психологічної готовності до діалогічного спілкування.

Мета нашого вивчення полягає у тому, щоб провести теоретичний аналіз проблеми діалогізації спілкування, виявивши особливості ціннісно-смислової системи особистості як аспекту психологічної готовності до діалогічного спілкування.

Завдання дослідження:

1. Розглянути наукові дослідження поняття «діалогічне спілкування».
2. Вивчити роль і значення «особистісної готовності» до діалогічного спілкування.
3. Виявити особливості особистісної готовності до діалогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Проблема діалогізації спілкування стала особливо актуальною та вивчається останнім часом як потенціал у функціонуванні та розвитку особистості. При цьому категорія «діалог» вивчається авторами в різних ракурсах з різними цілями в рамках різних підходів. Більшість теоретико-методологічних уявлень про діалог ґрунтуються на фундаментальних ідеях діалогічних філософів, зарубіжних та вітчизняних авторів: Ф. Ебнер «пневматологія», М. Бубер «діалогічний принцип», Ф. Розенцвейг «нове мислення» і М.М. Бахтін «соціальна онтологія причетності». В основі теоретико-методологічних уявлень про діалогічний підхід лежить духовно-психологічний вимір особистості в її глибинному розумінні і розвитку (М.М. Бахтін, М. Бубер, Ф. Франкл, А. Ленгле, Г.А. Ковальов, А.Ф. Копйов, В.А. Петровський, А.У. Хараш, Г.Г. Шпет, А.Б. Добрович, Т.О. Флоренська).

Аналіз наукової літератури дозволяє нам виокремити чотири способи розуміння діалогу як феномену міжособистісної взаємодії.

У першому способі діалог розуміється як форма мовленнєвої взаємодії і спосіб конструктивного обміну повідомленнями. На думку Г.М. Андреевої, В.Н. Панферова, З.Г. Кісарчука, діалог розглядається як універсальна форма мовленнєвої взаємодії, для якої характерне розуміння співрозмовниками смислу повідомлення, наявність зворотного зв'язку між співрозмовниками, вміння слухати, розуміти і розвивати думки один одного. Критеріями діалогічного спілкування є наявність кількох співрозмовників, характер їхньої мовленнєвої активності, наявність теми та її розуміння, і розвиток партнерами смислу повідомлень один одного [1, с. 365; 11, с. 179].

Другий спосіб розуміння – діалог як спільний розумовий процес, у якому співрозмовники готові працювати з іншими точками зору, проявляти здатність до розуміння позиції партнера і пояснення власної [15, с. 206]. В. Казмиренко, Е.С. Белова, В.Т. Ополева розглядають діалог як розумову і мовленнєву взаємодію суб'єктів, для якої характерна їхня виражена здатність до децентрації, їхня орієнтація один на одного [3, с. 144; 4; 16, с. 159–161]. Критеріями ефективності діалогу в такому ракурсі вивчення є просування учасників у вирішенні загальної проблеми через розуміння інтелектуальної позиції іншого.

У третьому способі діалог розглядається як спільна діяльність співрозмовників задля подолання суперечностей між ними. Н.В. Гришина підкреслює, що в діалозі обидві смислові позиції отримують рівне право вираження. В.В. Рижов зазначає: «Людина, яка бере участь у спілкуванні, розглядається як цілісна особистість з притаманною їй активністю, як суб'єкт, який специфічним чином поєднує свою активність з активністю інших людей, який вступає з іншими людьми в систему спільної діяльності. Саме спілкування при цьому є особливою активністю людей, що співпрацюють, яке спрямоване на творення їхньої співпраці і взаєморозуміння». Критерієм ефективності діалогу в такому розумінні є спрямованість опонентів на досягнення згоди, вибір ними стратегій пошуку взаємоприйнятної рішення проблеми (Н.В. Гришина, С.В. Дідковський, Х. Корнеліус, Я.В. Понаморьов, Г.В. Ложкін, Н.І. Пovyякель).

Четвертий спосіб розуміння діалогу орієнтований на процес розвитку відносин співавторства, в яких партнери прагнуть бути зрозумілими і зрозуміти один одного на смислового рівні (мінімальна дистанція між текстуальними та дійсними смислами). Повідомлення розуміється не просто як передача інформації, а як подія, що розгортається у просторі між комунікатором і реципієнтом. На думку

А.У. Хараш, у такому ракурсі вивчення, діалог (зустріч особистісних смислових позицій) є ефективним, якщо у взаємодії відбувається ствердження позицій комунікатора у свідомості реципієнта при збереженні останнім власної позиції, її сили та змісту [11, с. 31–46]. Саме таке взаємопроникнення сфер свідомості співрозмовників містить потенціал формування в учасників діалогу нових змістів. Є.Т. Соколова, А.М. Айламазян, А.Ф. Копйов, Т.О. Флоренська, О.Б. Старовойтенко вважають, що умовами того, що суб'єкт спілкування буде вступати у «справжній» діалог із співрозмовниками, є його особистісна психологічна готовність до такої взаємодії: готовність бути собою (установки на відкритість, щирість) і готовність наблизитися до життєвого світу Іншого (прийняття іншої точки зору, повага до комунікативних прав іншого) [20; 19; 13; 14].

Спираючись на діалогічний підхід, поняття «діалог» ми визначаємо як певний спосіб організації взаємодії між людьми, в процесі «Зустрічі» яких відбувається обмін смисловими позиціями. При цьому критерієм діалогічності комунікативного процесу виступає наявність двох і більше рівноправних позицій (Г.А. Ковальов) і повноцінних точок зору (В.Н. Панферов, О.Ю. Осадко). У рамках діалогічного підходу діалогічний спосіб спілкування відрізняється від монологічного тим, що в процесі діалогу відбувається розуміння і розвиток інших точок зору при «утриманні» позицій комунікаторів (А.У. Хараш), в той час як монологічний спосіб спілкування характеризується домінуванням однієї смислової позиції над іншою.

Таким чином, головна характеристика діалогічного спілкування – це взаємодовіра, відкритість, рівноправність, взаєморозуміння, доброзичливість, взаємопроникнення. Взаємодія на принципах діалогу та співпраці містить у собі можливість поєднання спілкування з взаємним розвитком особистості партнерів, сприяє взаєморозкриттю партнерів, взаємопроникненню, їхньому особистісному та інтелектуальному зростанню.

Психологічною умовою реалізації діалогічного способу спілкування, запропонованого вище, є особистісна готовність. Так, С.Л. Братченко підкреслює, що підставою діалогічного способу спілкування є «особистісні позиції співрозмовників, в основі яких лежать їхні ціннісно-смислові установки: на рівноправність, на ставлення до себе і до партнера як до унікальної та незавершеної особистості, на взаємну повагу та відкритість» [5, с. 126]. Г.А. Ковальов пише: «Діалог ґрунтується на рівності позицій партнерів по спілкуванню, емоційній відкритості і довірі до іншої людини, прийнятті її як цінності в свій внутрішній суб'єктивний світ. Це і створює умови для взаємного особистісного розвитку...» [12, с. 4]. Роль ставлення людини до світу і до Іншого є психологічною умовою, вмістом особистісної готовності суб'єкта до діалогічного способу спілкування (В.М. Мясичев, Е.В. П'ятницька, 2005, А.С. Співаковська, Л.Є. Петровська, 1983, І.І. Васильєва, 1984, Г.О. Балл, 1997, Т.М. Титаренко; О.Ю. Осадко, 2011). Слід звернути увагу читача на той факт, що російськомовна категорія «отношение» в українській психологічній літературі може мати три значення: «відношення», «ставлення» або «стосунки». З цієї точки зору спілкування є системою реалізації всієї системи відношень, ставлень та стосунків людини і розглядається як реалізація суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносин через суб'єкт-суб'єкт-суб'єкту взаємодію [10, с. 101].

У широкому значенні категорія «ставлення» («стосунки», «відношення») означає взаєморозташування об'єктів та їх властивостей. Слід сказати, що «концепція «ставлення-стосунки» особистості трактується як сукупність теоретичних уявлень, згідно з якими психологічним ядром особистості є індивідуально-цілісна система її суб'єктивно-оцінних та свідомо вибраних ставлень до дійсності» (В.М. Сясищев, М.В. Тоба, Л.В. Спіцина) [10, с. 101–103].

Низка авторів підкреслює те, що особистісна готовність вивчається у контексті досліджень психологічної готовності до професійної діяльності, де психологічна готовність визначається як психічний стан, який характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на оперативне або довгострокове виконання конкретної діяльності або трудового завдання (Я.Л. Коломенський, О.Ю. Райкова, О.М. Краснорядцева, П.А. Рудик, А.А. Деркач). Так, О.Ю. Райкова виокремлює три компонента психологічної готовності до консультування з проблем дитячо-батьківських відносин: 1) професійний компонент, який визначається значимістю емоційно-вольової спрямованості майбутнього фахівця; 2) творчий компонент, який особистість переживає як несвідому впевненість у своїх здібностях, який сприяє вирішенню кризових і проблемних ситуацій, незважаючи на те, що до цього у індивіда не було досвіду вирішення подібних ситуацій; 3) особистісний компонент, що включає в себе зміст і спрямованість системи смисложиттєвих цінностей, сукупність психологічних і соціальних властивостей людини як суб'єкта діяльності [17, с. 70–78].

О.Б. Старовойтенко підкреслює, що ані змістовність і функціональність будь якої методики, ані її відповідність онтогенетичному моменту становлення відносин, ані її вмиле включення у розвиваючу взаємодію не можуть забезпечити кінцеву ефективність, якщо відсутня глибинна готовність особистості для спрямованого розвитку. Як загальний принцип розвиваючої взаємодії, так і будь-який розвиваючий прийом є дієвими при наявності сприятливих внутрішньоособистісних передумов для вдосконалення певних відносин [18, с. 147].

З точки зору комунікативного підходу, в якому спілкування є процесом набування особистістю досвіду при безперервному контакті зі світом, комунікація розглядається як внутрішня (смилова), сутнісна основа життєвого процесу, зовнішньою (об'єктивованою), вихідною стороною якого є спілкування людини зі світом. Оскільки відносини людини зі світом і становлять сутність процесів міжособистісної та внутрішньоособистісної комунікації особистості, то зв'язок, в ході якого відбувається обмін інформацією між системами в живій і неживій природі, є смисловим аспектом соціальної взаємодії (В.І. Кабрін). Отже, комунікативні дії свідомо орієнтовані індивідом на смислове сприйняття іншими людьми, відображають накопичений досвід і служать для організації та регуляції системи «Людина – Світ» (Б.Ф. Ломов, В.І. Кабрін, О.Б. Старовойтенко).

Таким чином, суб'єктивні ставлення комунікативних партнерів визначають розвиваючий потенціал міжособистісної взаємодії, де «сене виступає у свідомості людини як те, що безпосередньо відображає її власні життєві ставлення» [6, с. 301], визначаючи головні і відносно постійні ставлення людини – до себе, до світу, до інших людей (А.А. Бодальов, Б.С. Братусь, А.Б. Добрович, Г.А. Ковальов, В.В. Рижов, Т.О. Флоренська, Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс).

З нашої точки зору, готовність особисті до діалогічної взаємодії є різновидом ціннісно-смилового утворення, являючи собою відображення дійсності за допомогою індивідуально-особистісного ставлення.

Висновки. Аналіз теоретичних підходів до проблеми діалогізації спілкування дозволяє зробити наступні висновки:

В основі теоретико-методологічних уявлень про діалогічний підхід у психології лежить духовно-психологічний вимір особистості в її глибинному розумінні та розвитку.

Аналіз наукової літератури дозволяє нам виділити чотири способи розуміння діалогу як феномена міжособистісної взаємодії: а) діалог розуміється як форма мовленнєвої взаємодії і спосіб конструктивного обміну повідомленнями; б) діалог як спільний розумовий процес, у якому співрозмовники готові працювати з іншими точками зору; в) діалог розглядається як спільна діяльність співрозмовників задля подолання суперечностей між ними; г) діалог є зорієнтованим на процес розвитку відносин співавторства, в яких партнери прагнуть бути зрозумілими і зрозуміти один одного на смислового рівні.

Головні характеристики діалогічного спілкування – це взаємодовіра, відкритість, рівноправність, взаєморозуміння, доброзичливість, взаємопроникнення, в процесі якого відбувається обмін смисловими позиціями.

Діалогічний спосіб спілкування відрізняється від монологічного тим, що в процесі діалогу відбувається розуміння і розвиток інших точок зору, в той час як монологічний спосіб спілкування характеризується домінуванням однієї смислової позиції над іншою.

Психологічною умовою реалізації діалогічного способу спілкування є особистісна готовність до діалогічного спілкування, яка є різновидом ціннісно-смилового утворення.

Теоретична розробка проблеми діалогічного спілкування створює перспективу розвитку особистісного потенціалу через взаємодію смислових позицій за допомогою діалогу в професіях, спрямованих на допомогу, через такі поняття як діалогічність (що стосується особистості психолога-консультанта), внутрішня діалогічність (характеристика внутрішнього світу як психолога-консультанта, так і пацієнта-клієнта) і діалогічна інтенція (характеристика внутрішньої активності пацієнта-клієнта).

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – Изд. 5. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Белова Е. С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать / Е. С. Белова // М. : 1998. – 122 с.
3. Белова Е. С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать [Текст] : учеб.-метод. пособие / Е. С. Белова. – Изд. 3-е. – М. : Флинта, 2004. – 144 с.
4. Беллак Л. О проблемах концепции проекции / Л. Беллак // Проективная психология / Под ред. Р. Римской, И. Кириллова. М. : Апрель пресс, 2000. – 528 с.
5. Братченко С. Л. Существует ли диалог? / С. Л. Братченко // Человек в мире диалога / Отв. ред. В.Н. Михайловский. Л., 1990. – 126 с.
6. Братусь Б. С. Аномалии личности. – М. : Мысль, 1988. – 301 с.
7. Дьяконов Г. В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике: дис. канд. психол. Наук: 19.00.01. / Г. В. Дьяконов // Образование. – К., 2009.
8. Дьяконов Г. В. Концепция самобытия и со-бытия С.Л. Франка и М. М. Бахтина / Г.В. Дьяконов // Личность и бытие: субъектный подход: Материалы II-й Всеросс. науч.-практ. конф. / Под ред. З.И. Рябикиной, В.В. Знакова. – Краснодар : Изд-во КубГУ, 2004. – С. 229–230.
9. Дьяконов Г. В. Экзистенциально-онтологическая концепция диалога // Психология общения: социокультурный анализ: материалы Междунар. конф. / Под ред. А. А. Бодалева, П. Н. Ермакова, В. А. Лабунской. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского госуниверситета, 2003. – С. 114–116.
10. Засади когнітивної психології спілкування: [монографія] / [В. П. Казміренко, В. М. Духневич, О. Ю. Осадько та ін.]; за наук. ред. В. П. Казміренка; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 101–103.

11. Кисарчук З. Г. Влияние особенностей диалога младших школьников на эффективность их совместной деятельности: дис. канд. психол. Наук: 19.00.07 / З. Г. Кисарчук. – Киев, 1985. – 179 с.
12. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии, 1987. – № 3. – 41 с.
13. Копьев А. Ф. Психологическое консультирование: опыт диалогической интерпретации. / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии, 1990. – № 3.
14. Копьев А.Ф. Диалогический подход в психотерапии и проблемы психологической клиники. / В. П. Зинченко // Московский психотерапевтический журнал, 1992. – № 1.
15. Кучинский Г. М. Психология внутреннего диалога. – Минск : Университетское, 1988. – 206 с.
16. Кучинский Г. М. Новый подход к проблеме мышления и общения / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. 1991. – № 1. – С. 159–161.
17. Миколенко Н. В. Свідомість як діалогічне відношення в естетико-філософській концепції М.М. Бахтіна / Н. В. Миколенко. // Кн. 4 : Соціальні аспекти альтернативних моделей розвитку суспільства / Под ред. С. Д. Максименко та ін. – 2006. – 203 с.
18. Самопознание и творчество личности в культуре // Психология индивидуальности: новые модели и концепции / Под ред. Е.Б. Старовойтенко, В.Д. Шадрикова. М. : МПСИ. – 2009. – 147 с.
19. Старовойтенко Е. Б. Психология личности: в парадигме жизненных отношений. – М. : Издательство «Академический проект», 2004.
20. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии: наука о душе. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.
21. Хараш А. У. «Другой» и его функция в развитии «Я». // Общение и развитие психики. – М., 1986. – С. 31–46.
22. Hermans H.J.M. Counselling Psychology Quarterly // Special issue : the dialogical approach to counselling theory, research, and practice. 2006. Vol. 19, № 1. P. 1–120.
23. Hermans H.J.M. The dialogical self: toward a theory of personal and cultural positioning / Culture & Psychology. 2001. V. 7(3). – P. 243–281.